

Dr Katarzyna Hamer¹
Instytut Psychologii PAN
Warszawa

Dr Marta Penczek
Uniwersytet SWPS
Warszawa

Wybaczenie międzygrupowe a szerokie identyfikacje społeczne

1. Przebaczenie interpersonalne

Do lat 80-tych wybaczenie postrzegano bardziej jako koncept teologiczny (Scobie i Scobie, 1998). Dopiero od około dwu dekad silniej zainteresowała się nim psychologia, także społeczna (np. w kontekście relacji międzygrupowych). Pojawiły się wtedy pytania dotyczące tego, czym przebaczenie jest, kto może go udzielić i jakie cechy sytuacji oraz zaangażowanych osób wpływają na to zjawisko.

Podstawową sprawą okazało się ustalenie, czym wybaczenie jest. W literaturze można zauważyć, że w jego skład wchodzi dwie istotne kwestie. Pierwsza z nich to wyzbycie się negatywnych emocji wobec sprawcy. Druga to odbudowanie relacji i wzajemnego zaufania z krzywdzicielem (Hargrave i Sells, 1997; Scobie i in., 1998). Badacze i terapeuci przykładają różną wagę do tych aspektów wybaczenia w zależności od preferowanej orientacji.

Omawiane tu zjawisko jest istotne dla psychologów, ponieważ ma wiele pozytywnych skutków dla osoby wybaczącej, np. wiąże mniejszą zachorowalnością na choroby psychiczne (Myers, Hewstone i Cairns 2009). Pozytywne skutki wybaczenia zauważalne są też w wymiarze grupowym - członkowie grupy pokrzywdzonej, którzy zdobyli się na wybaczenie, cieszą się lepszym psychologicznym dobrostanem (np. Karremans, Van Lange, Ouwerkerk i Kluwer, 2003; Bono, McCullough i Root, 2008; zob. też: *The Forgiveness Process Model* w: Klatt i Enright, 2011). Ale pozytywne skutki mogą się „rozlać” także poza relację z pojedynczym winowajcą czy grupą sprawców. Badania Karremansa, Van Lange i Hollanda (2005) pokazały, że wybaczenie (w porównaniu z jego brakiem) wiązało się z większym prawdopodobieństwem zgeneralizowanej orientacji

¹ Artykuł został przygotowany przy wsparciu grantu NCN 2014/14/M/HS6/00914.

prospołecznej, np. w postaci udziału w akcjach dobroczynnych czy większej tendencji do angażowania się w wolontariat.

2. Przebaczenie międzygrupowe

Z czasem kwestię przebaczenia rozszerzono z jednostek na grupy. Filozofowie zajęli się tą kwestią zaraz po drugiej wojnie światowej (Jaspers, 1946), ale w badaniach psychologicznych pojawiła się ona dopiero na przełomie XX i XXI wieku. Zauważono bowiem, że ludzie są w stanie przeżywać emocje wynikające z działań lub sytuacji, w których znaleźli się inni członkowie ich grupy. Badania potomków ofiar Holocaustu ujawniły również, że trauma i cierpienie psychiczne związane ze zbrodniami i mordami dokonanymi na grupie mogą być przekazane następnym pokoleniom (Solomon, Kolter i Mikulincer, 1988; Yehuda i in., 1998). Na tej podstawie stwierdzono, że ofiarami mogą czuć się członkowie grupy, do której należała osoba skrzywdzona (a nawet kolejne pokolenia) mimo, że sami krzywdy bezpośrednio nie doznali (Andrew, 2000; Brown, Wohl i Exline, 2008; Mellor, Bertherton i Firth, 2007; Montiel, 2000, 2002), a nawet nie byli związani więzami rodzinnymi z ofiarami. Wystarcza powiązanie z grupą, do której należy/należał sprawca bądź ofiara, nawet, jeśli dotyczy to odległej przeszłości, jak np. w przypadku obwiniania współczesnych Niemców za zbrodnie nazistowskie podczas II wojny światowej przez ludzi urodzonych już po wojnie, którzy sami nie doświadczyli zbrodni hitlerowskich (por. np. Wohl i Branscombe, 2005).

Podobne zjawisko zachodzi w przypadku agresorów: nie tylko jednostki, ale też całe grupy mogą być uznawane za odpowiedzialne za zbrodnie poprzednich pokoleń; a skoro można ich obwinić, to i ewentualnie im przebaczyć. W sytuacji obwiniania całej grupy sprawców za zbrodnie współczesne lub przeszłe, mówimy już nie o wybaczeniu indywidualnym, jak to ma miejsce w relacjach interpersonalnych, ale o wybaczeniu międzygrupowym. Często wymaga ono dodatkowych negocjacji i wypełnienia specjalnych warunków przez grupę sprawców, np. przeprosin, czy okazania publicznej skruchy (por. np. Wigura, 2011). Gdy wybaczenie dokonuje się nie w stosunku do samych sprawców, ale następnych pokoleń, nazywane jest czasem wybaczeniem z drugiej ręki („secondhand forgiveness”, Brown i in., 2008).

Przebaczenie zachodzące między grupami może przynosić pozytywne efekty nie tylko dla emocji i funkcjonowania ofiar, o których wspomnieliśmy wcześniej, ale też w stosunkach z innymi grupami. Wybaczenie, choć trudne, jest bowiem niezbędnym warunkiem odzyskania pozytywnych relacji z grupą, z którą byliśmy skonfliktowani; jest więc warunkiem pojednania międzygrupowego (zob. np. Greenaway, Quinn, i Louis, 2011; Hamber, 2007; Noor, Brown, Gonzalez, Manzi i Lewis, 2008a; Wohl, i Branscombe, 2009). Może być osiągnięte poprzez redukcję motywacji do negatywnych myśli, emocji

i zachowań wobec tej grupy (Scobie i in., 1998, Noor, Brown i Prentice, 2008b), podejmowanie działań konstruktywnych i pojednawczych oraz powstrzymanie od działań odwetowych i destrukcyjnych (Hewstone, Cairns, Voci, McLernon, Niens i Noor, 2004; Noor i in., 2008b). Towarzyszą temu procesowi konstruktywne i pojednawcze emocje i myśli (Zechmeister i Romero, 2002, Zechmeister, Garcia, Romero, i Vas, 2004; McCullough, Fincham, i Tsang, 2003), a także intencje mające na celu zrozumienie i zbliżenie się do członków „grupy sprawców”. Na przykład w badaniu Cehajic, Brown i Castano (2008) wyższe wybaczenie międzygrupowe wiązało się z mniejszym dystansem społecznym w stosunku do „grupy sprawców”. W kontekście wybaczenia mówi się też o „uwolnieniu gniewu” (Hewstone i in., 2004).

3. Skrucza winowajców i jej akceptacja

Jedynie sporadycznie dochodzi do akcji, kiedy to każdy lub większość członków danej grupy-agresora wyraża skruchę lub przeprasza grupę-ofiarę, tak jak to miało miejsce np. w trakcie *Sorry Day Campaign*² w Australii. Na ogół w imieniu całych narodów czy organizacji skruchę wyraża przywódca polityczny lub duchowy. Przeprosiny najczęściej są składane na ręce przedstawicieli ofiar w ramach wynegocjowanego ceremoniału (Wigura, 2011). To właśnie owi reprezentanci, zazwyczaj politycy, dokonują oficjalnego wybaczenia zwanego wybaczeniem socjopolitycznym (Andrew, 2000; Montiel, 2000, 2002; Mellor, i in., 2007). Jest to ostatnio dość popularne, niektórzy badacze piszą wręcz o tym, że weszliśmy w „erę przepraszenia” (Wohl, Hornsey i Philpot, 2011).

Należy tu jednak zaznaczyć, że zarówno analiza politologiczna, jak i badania psychologiczne nie przynoszą spójnej odpowiedzi na pytanie o skuteczność aktów ekspiacji, zarówno dla relacji między grupami, jak i przebaczenia indywidualnego (por. Barkan, 2000; Brown i in., 2008; Philpot i Hornsey, 2008). Podstawowe znaczenie ma świadomość, że do przeprosin doszło (Philpot i Hornsey, 2011). Następnie dochodzi do oceny, czy są szczere, czy też nie. Odpowiedź pozytywna, satysfakcja związana z przeprosinami czy innymi sposobami wyrażenia skruchy, wzmacnia przebaczenie (Boski i Penczek-Zapała, 2015; Leonard, Mackie i Smith, 2011, Philpot i Hornsey, 2011). Jednak gdy te czyny są postrzegane jako nieszczerze, pojawia się cynizm i odmowa udzielenia wybaczenia pogarszając stosunek ofiar do winowajców (np. Barkan, 2000; Boski i Penczek-Zapała, 2015). Dobrze widać to na przykładzie stosunków między Japończykami a państwami, przeciw którym walczyli podczas II wojny światowej. Premier tego kraju regularnie przeprasza za zbrodnie swoich rodaków, jednak

² Kampania *National Sorry Day* – każdego roku, 26 maja, mieszkańcy Australii zbierają się, by zadośćuczynić za tzw. skradzione pokolenie (por. przypis nr 3) i wspólnie spędzać czas. Odbywają się marsze pojednania i przemówienia, ale także koncerty i grille, oraz inne wydarzenia mające jednoczyć Australijczyków.

równocześnie co roku odwiedza Yasukuni, świątynię, w której cześć oddaje się między innymi zbrodniarzom wojennym. Japonia jest też gotowa wypłacić odszkodowania byłym niewolnikom seksualnym, nie uznając jednocześnie winy wojsk cesarskich dotyczących tej zbrodni (por. Barkan, 2000). W efekcie temat przeszłych krzywd jest nadal otwarty i Japończykom, inaczej niż Niemcom, wciąż nie wybaczone zbrodni II wojny światowej (Hanke, 2009). Jedynie bowiem spójność działań może zwiększyć poziom zaufania, które jest konieczne do przebaczenia międzygrupowego (Cehajic i in., 2008; Hanke i in., 2013; Hewstone i in., 2008).

Jak zatem widać, na przebaczenie wpływają czynniki społeczne, takie jak konsensus pokrzywdzonej grupy (Hanke i in., 2013), jak i cechy indywidualne jej członków (np. Penczek-Zapała, 2014; Wohl, Hornsey i Bennett, 2012). Warto więc analizować, jakie czynniki sprzyjają wybaczeniu międzygrupowemu ze strony zwykłych ludzi, a jakie je utrudniają.

4. Wybaczenie międzygrupowe a identyfikacja z własną grupą

Ważne dla wybaczenia okazują się być rodzaje identyfikacji społecznych osób należących do grupy ofiar. Z perspektywy teorii dotyczących tożsamości społecznych SIT i SCT (zob. Turner, Hogg, Oakes, Reicher, i Wetherell, 1987) fakt, że ludzie określają się jako należący do określonych grup społecznych, ma swoje konsekwencje dla relacji międzygrupowych, takie jak np. faworyzacja grupy własnej czy deprecjonowanie grup obcych. Jak zauważają Levin, Sinclair, Sidanius i Van Laar (2009), identyfikacje społeczne są dobrze znanym elementem podsycającym konflikty międzygrupowe, np. identyfikacje religijne jako źródło konfliktu między protestantami i katolikami w Irlandii Północnej, identyfikacje etniczne uważane za dzielące Amerykę ("disuniting of America"), czy konflikt między Izraelczykami i Palestyńczykami na Bliskim Wschodzie jako walka o zasoby, terytoria, ale także o sprzeczne narodowe narracje (Kelman, 2001).

Mimo, że faworyzacja własnej grupy nie musi koniecznie wiązać się z negatywnym stosunkiem do innych grup (Brewer, 1999, 2007; Golec de Zavala, Cichocka i Bilewicz, 2013), to jednak po długotrwałym konflikcie międzygrupowym można się go spodziewać, zwłaszcza, że grupom skonfliktowanym często towarzyszą uczucia wrogości i brak zaufania. Wydaje się więc, że silna identyfikacja z grupą własną będzie się wiązać ze słabszą tendencją do wybaczenia (Brown, 2000). Rzeczywiście, w wielu badaniach zaleziono taką zależność (np. Brown, i in., 2008; Cehajic, i in., 2008; Greenaway i in., 2011; Hanke i in., 2013; Hewstone, Cairns, Voci, Hamberger, i Niens, 2006; Leonard, Yung i Cairns, 2015; Noor i in., 2008a; Wohl i Branscombe, 2005).

Te tendencje mogą być nasilone w obliczu tzw. „*competitive victimhood*” czyli zjawiska rywalizacji o to, kto jest bardziej pokrzywdzony przez drugą stronę, jak to ma

miejsce np. w przypadku Izraelczyków i Palestyńczyków (Noor i in., 2008b; Shnabel, Halabi i Noor, 2013). Okazuje się, że w sytuacji, gdy grupa już „zdobędzie” status „prawdziwej ofiary” w danym konflikcie, a więc inni uznają ją za najbardziej pokrzywdzoną, chęć do pojednania i wybaczenia wśród jej członków wzrasta (SimanTov-Nachlieli, Shnabel i Halabi, 2015).

Jednak nie zawsze silna identyfikacja grupowa np. narodowa, wiąże się z mniejszą tendencją do przebaczenia - czasami nie ma między nimi związku. Przykładowo w badaniu dotyczącym krzywd zadawanych przez Japończyków podczas II wojny światowej, nie udało się stwierdzić zależności między wybaczeniem im przez Australijczyków a ich własną identyfikacją grupową (Philpot i Hornsey, 2011). Podobnie w badaniu Noora, Browna, Taggarta, Fernandez i Coena (2010), stosunek Protestantów do Katolików nie zależał od stopnia identyfikacji z Irlandią Północną (choć Katolików do Protestantów już tak).

Badania pokazały, że źródeł tej niespójności w wynikach szukać można w dwoistej naturze tożsamości narodowej (Hamer, Penczek i Bilewicz, 2014). W zależności od tego, który z elementów identyfikacji narodowej weźmiemy pod uwagę, będzie on sprzyjał lub hamował wybaczenie. Jak pokazali w swoich badaniach Hamer, Penczek i Bilewicz (2014), czynnik sprzyjający wybaczeniu to uogólnione poczucie otwarcia na innych i chęci przynależności, który to element identyfikacji narodowej dzieli z innymi szerokimi identyfikacjami, takimi jak identyfikacja europejska czy ogólnoludzka. Natomiast drugi element tożsamości narodowej wiąże się z poczuciem odróżniania od innych i pewnej nadrzędności grupy własnej oraz z konformizmem grupowym. Z tego punktu widzenia wybaczenie mogłoby być uznane za zdradę norm grupowych, bo nienawiść do grupy sprawców przeszłych krzywd może być elementem scalającym i podtrzymującym tożsamość grupową. Ten czynnik w badaniach okazał się negatywnie wiązać z wybaczeniem (Hamer i in., 2014).

Badania pokazały też, że szczególnie nie sprzyja wybaczeniu tzw. narcyzm grupowy, a więc przesadzona i niestabilna samoocena grupowa (Hamer i in., 2014). Ten element identyfikacji narodowej związany jest z przekonaniem o wyjątkowości własnej grupy i o tym, że jest lepsza niż inne (Golec de Zavala, i in., 2009). Skarżyńska, Przybyła i Wójcik (2012) dowodzą, że szczególnie wielkie cierpienie i pielęgnowanie poczucia krzywdy może wzmacniać wartościowość grupy i stanowić podstawę do jej gloryfikacji, tak jakby dawało ono grupie szczególną, wyższą moralnie pozycję. Wybaczenie krzywd, których grupa doświadczyła w przeszłości, byłoby więc w tym przypadku sprzeczne z jej celami. Badania Skarżyńskiej i Przybyły (2015) pokazały związek tej tendencji ze ślepyim patriotyzmem i właśnie z kolektywnym narcyzmem. Ponadto grupy o wysokim stopniu kolektywnego narcyzmu są przekonane, że ich wyjątkowość i nadrzędność predestynuje ich do specjalnego traktowania przez innych. Silnie angażują się więc w walkę o własne

prawa oraz odbieranie długów, których zwrot, jak sądzą, im się należy (Bishop i Lane, 2002; Campbell, Bonacci, Shelton, Exline i Bushman, 2004). A wybaczenie krzywd mogłoby być spostrzegane jako nieuprawnione anulowanie takiego swoiście rozumianego długu.

Narcyzm grupowy okazał się być znacznie ważniejszy dla wybaczenia międzygrupowego niż ślepy patriotyzm, natomiast patriotyzm konstruktywny okazał się w ogóle niezwiązany z wybaczeniem (Hamer i in., 2014).

5. Rola szerokich identyfikacji

O ile rola identyfikacji z poszkodowaną grupą w kontekście przebaczenia nie jest jednoznaczna, to rola szerokich identyfikacji społecznych jest tu zdecydowanie pozytywna. Jak pisze Staub, „ofiary i sprawcy dostrzegają w końcu człowieczeństwo w sobie nawzajem, zaczynają się nawzajem akceptować i dostrzegać możliwość konstruktywnej relacji” (2006, s. 868, tłum. własne). Żeby dostrzec to człowieczeństwo w sprawcach, ofiary muszą wznieść się na wyższy poziom społecznych identyfikacji – ponad wąsko rozumianą własną grupę.

Rola szerokich identyfikacji społecznych badana była w dwu kontekstach metodologicznych: szerokie identyfikacje, łączące w jednej grupie sprawców i ofiary, mogą być wzbudzane eksperymentalnie (Gaertner i Dovidio, 2000) albo mogą być mierzone jako stałe właściwości jednostki (Hamer i Gutowski, 2009; Hamer, 2015, w druku; McFarland, Webb i Brown, 2012; McFarland, Hornsby, 2015; Reese, Proch i Finn, 2015).

Ten pierwszy przypadek rozważają w swojej teorii Gaertner i Dovidio (2000). Stworzyli oni model wspólnej tożsamości grupowej (*common in-group identity model*, CIIM), zwany też, jak proponuje Bilewicz (2006), modelem „jednej drużyny”. Jego założenia opierają się na zjawisku faworyzowania grupy własnej – gdy na skutek eksperymentalnie wzbudzonej nowej szerokiej kategorii, członków grupy obcej (np. sprawców naszych krzywd) zaczniemy postrzegać jako członków tej samej co my grupy (jako swoistą „jedną drużynę”), wtedy te pozytywne procesy poznawcze i motywacyjne dotyczące grupy własnej, rozciągną się i na nich (Dovidio, Gaertner i Saguy, 2009; Eller i Abrams, 2004; Greenaway i in., 2011; Reicher, Cassidy, Wolpert, Hopkins, i Levine, 2006). Wiele badań wykazało słuszność tego rozumowania (zob. np. Beaton i in., 2012; Cunningham i Chelladurai, 2004, Gaertner, Mann, Dovidio, Murrell i Pomare, 1990; Gaertner, Mann, Murrell i Dovidio, 1989; Gaertner, Rust, Dovidio, Bachman i Anastasio, 1994; Levin i in., 2009; Rutchick i Eccleston, 2010).

Badania pokazały skuteczność takiego wzbudzania nadrzędnej identyfikacji także w przypadku wybaczenia międzygrupowego. Wykazała to przykładowo Cehajic i in.

(2008) w badaniu nad bośniackimi muzułmanami, ofiarami prześladowań w Bośni Hercegowinie. Identyfikacja grupowa (*Bosniaks*) była porównywana z identyfikacją nadrzędną (*Bosnians*), łączącą ofiary i sprawców w jedną kategorię obywateli Bośni. Okazało się, że ta ostatnia miała bezpośredni pozytywny wpływ na wybaczenie sprawcom (Bośniackim Serbom) i wiązała się z mniejszym dystansem społecznym wobec nich.

Podobne zależności znaleziono także dla konfliktów religijnych w Irlandii Północnej. Noor, Brown, Taggart, Fernandez i Coen (2010) pokazali, że im bardziej Katolicy identyfikowali się z nadrzędną kategorią „Irlandia Północna”, tym bardziej wybaczały doznane krzywdy protestantom (jak wspomniano wyżej, nie było zależności odwrotnej).

Także badania nad rdzennymi Australijczykami dotyczące tzw. skradzionego pokolenia³ pokazały, że wzbudzenie kategoryzacji „ludzkiej” („ludzie postępujący bez serca i w sposób pełny ignorancji wobec innych ludzi”) sprzyjało wybaczeniu, w odróżnieniu od wzbudzenia kategorii grupowej („Biali Australijczycy postępujący bez serca i w sposób pełny ignorancji wobec rdzennych Australijczyków”) (Greenaway i in., 2011).

Również badania w Chile pokazały skuteczność teorii CIIM: chilijska identyfikacja narodowa, nadrzędna w stosunku do identyfikacji politycznych, dobrze przewidywała wybaczenie oponentom ideologicznym (orientacje pro- i antypinochetowskie; Noor, i in., 2008a, 2008b).

Podobnie badania Wohla i Branscombe nad Żydami (2004, 2005) i rdzennymi Kanadyjczykami (2005) pokazały, że wzbudzanie „ludzkiej” kategoryzacji skutkowało większym wybaczeniem Niemcom i białym Kanadyjczykom, niż w przypadku aktywizacji kategorii grupowej i zmniejszenia oczekiwań co do tego, że powinni mieć poczucie winy w związku z popełnionymi krzywdami.

Ale szerokie identyfikowanie się z innymi może być też po prostu tendencją charakterystyczną dla danego człowieka. Szczególnie ciekawa jest w tym kontekście najszersza identyfikacja społeczna – z ludźmi na całym świecie. To konstrukt, który pojawił się już w klasycznych teoriach osobowości: u Adlera (1927/1954), Masłowa (1954) i Ericksona (1968; Myers i Russell, 2003). Zdolność do takiej identyfikacji związana jest z dojrzałością i wysokim stopniem rozwoju osobowości. U Masłowa (1954) identyfikacja i troska o ludzi na całym świecie jest jedną z 15 cech, które posiada osoba o wysokim stopniu samorealizacji. Według Ericksona jest to pożądany kierunek rozwoju tożsamości (1968; Myers i Russell, 2003).

³ w latach 1900-1970 siłą masowo odbierano dzieci Aborygenom i oddawano rodzinom zastępczym lub do sierocińców, by je przymusowo zasymilować, a docelowo, by wyeliminować całą rasę (tzw. *White Australia Policy*). W ten sposób odebrano rodzinom około 300 tysięcy dzieci.

W ramach psychologii społecznej konstrukt identyfikacji z ludźmi na całym świecie (IWAH – *identification with all humanity*) badany jest właściwie dopiero od dekady (poczynając od zaprezentowania własnego kwestionariusza przez McFarlanda i Webba, 2003). Badania wskazują, że identyfikacja ta może być traktowana jako stała właściwość jednostki. McFarland wykazał jej ogólną stabilność w czasie (10 tygodni); ponadto ludzie znający daną osobę oceniali jej poziom IWAH podobnie jak ona sama (McFarland i in., 2012). Co więcej, wykazano, że ludzie różnią się poziomem tej identyfikacji – niektórzy mają jej stale niski poziom, a inni – przeciwnie. Przykładowo wolontariusze, działacze praw człowieka czy krwiodawcy wykazują jej wyższy poziom niż grupy kontrolne (Hamer, 2011; McFarland i in., 2012). IWAH jest też pozytywnie powiązana z otwartością na doświadczenia, empatią i uniwersalizmem, a negatywnie – z orientacją na dominację społeczną i pravicowym autorytaryzmem (Hamer, 2015, w druku; McFarland i in., 2012). Wielu badaczy pokazało też związki IWAH z działaniami prospołecznymi, np. identyfikowanie się z ludźmi na całym świecie to częsta charakterystyka osób ratujących życie innych w trakcie II wojny światowej (por. McFarland i Hamer, 2016; Monroe 1995); IWAH wiąże się też z częstszą dobroczynnością (por. badanie ogólnopolskie Hamer i Gutowski, 2009; Reese, i in., 2015) i częstszym udziałem w wolontariacie (Hamer i Gutowski, 2009; Hamer, 2011; McFarland i in., 2012).

Badania Hamer i współpracowników (2014) pokazały, że IWAH mierzona jako stała właściwość jednostki wiąże się pozytywnie także z wybaczeniem. Ale i inna identyfikacja ponadnarodowa – z mieszkańcami Unii Europejskiej, mająca podobne predyktory co IWAH (por. Hamer, 2015), również sprzyja wybaczeniu międzygrupowemu. W dwu badaniach Hamer, Penczek i Bilewicz (2014) wykazali, że identyfikowanie się przez współczesnych Polaków z mieszkańcami Unii Europejskiej, a także z ludźmi na całym świecie, pozytywnie wiązało się z wybaczeniem Niemcom i Rosjanom za krzywdy popełnione w czasie II wojny światowej. Przy bardziej szczegółowych analizach stwierdzili, że najbardziej sprzyja wybaczeniu ta identyfikacja, która łączy w sobie sprawców i ofiary (zgodnie z założeniami CIIM), a więc europejska w przypadku wybaczenia Niemcom, a ogólnoludzka w przypadku wybaczenia Rosjanom (badanie zrealizowane na próbie ogólnopolskiej).

Konkluzje

Proces wybaczenia nierozzerwalnie wiąże się z pojęciami sprawcy, ofiary i krzywdy. W otaczającym nas świecie, pełnym kategoryzacji społecznych na „swoich” i „obcych”, ludzie spostrzegają jako sprawców nie tylko pojedyncze jednostki, ale całe grupy, a nawet całe narody, powiązane z bezpośrednimi sprawcami krzywd. Wybaczenie ma wiele pozytywnych skutków psychologicznych. Zidentyfikowanie czynników

sprzyjającym wybaczeniu jest więc ważne nie tylko dla poprawy wzajemnych relacji między pokrzywdzonymi a sprawcami, ale też dla ich dobrostanu jednostkowego. W tym artykule skupiliśmy się na pokazaniu roli społecznych identyfikacji grupowych (w tym narodowych, etnicznych i religijnych, a także ponadnarodowych) w procesie wybaczenia.

Wybaczenie międzygrupowe jest odmienne od interpersonalnego w tym sensie, że dotyczy całych grup. Osoby zaangażowane w proces pojednania mogły nie paść osobiście ofiarą transgresji ani jej się dopuścić. Przeprasin i skruchy oczekuje się od całej grupy. Przeprosiny poddawane są ocenie, gdy uznane zostaną za szczere i satysfakcjonujące – prowadzą do przebaczenia.

Wiele badań wykazało, że silna identyfikacja grupowa, np. narodowa, nie sprzyja wybaczeniu. Jednak w części badań nie znajduje się takiej zależności. Okazuje się, że wiąże się to z obecnością w tożsamości narodowej dwu przeciwstawnych składników: ogólnej tendencji do identyfikowania się z innymi, która wiąże tę część narodowej identyfikacji z identyfikacjami wyższego rzędu (ponadnarodowymi jak np. europejska czy ogólnoludzka) oraz etnocentrycznej tendencji do zamykania się w grupie „naszych”, związanej z poczuciem narodowej odrębności i konformizmu grupowego. Szczególnie negatywny wpływ na wybaczenie ma narcyzm grupowy.

Obecność identyfikacji nadrzędnej, jako elementu jednoczącego sprawców i ofiary, jest sednem wielu zarówno współczesnych, jak i klasycznych, teorii relacji międzygrupowych (Greenaway i in., 2011). Okazuje się, że mają one kluczowe znaczenie dla wybaczenia, zarówno gdy mają stale wysoki poziom u jednostek, jak i gdy są u nich specjalnie wzbudzone, np. w ramach procedury eksperymentalnej. Badania pokazały, że wybaczeniu najbardziej sprzyja ta identyfikacja, która może być wspólna dla sprawców i ofiar, jednocząc ich we wspólną nadrzędną kategorię.

Bibliografia:

- Adler, A. 1954 [1927]. *Understanding human nature*. (Wolfe, W.B., Trans.) Greenwich, Conn.: Fawcett Publications.
- Andrew, M. (2000). Forgiveness in context. *Journal of Moral Education* 29, 75-86. DOI: 10.1080/030572400102943.
- Barkan, E. (2000). *The guilt of nations: Restitution and negotiation historical injustices*. W.W. Norton & Company
- Beaton, A.M., Monger, T., Leblanc, D., Bourque, J., Levi, Y., Joseph, D.J. Richard, J., Bourque, P., & Chouinard, O. (2012). Crossing the divide: The common ingroup identity model and intergroup affinity. *International Journal of Intercultural Relations*, 36, 365-376. DOI: 10.1016/j.ijintrel.2011.12.003.

- Bilewicz, M. (2006). Kiedy kontakt osłabia uprzedzenia? Kategoryzacje społeczne i temporalne jako warunki skuteczności kontaktu międzygrupowego. *Psychologia Społeczna*, 2, 63–74.
- Bishop, J., & Lane, R. C. (2002). The dynamics and dangers of entitlement. *Psychoanalytic Psychology*, 19, 739–758.
- Bono, G., McCullough, M. E., & Root, L. M. (2008). Forgiveness, feeling connected to others, and well-being: Two longitudinal studies. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 182–195. DOI: 10.1177/0146167207310025.
- Boski, P., & Penczek-Zapała, M. (2015). Difficult neighbourhoods: Wrestling with the history of Polish-German and Polish-Russian relations. *Ceskoslovenska Psychologie*, 59, 100-109.
- Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: Ingroup love or outgroup hate? *Journal of Social Issues*, 55, 429-429. DOI: 10.1111/0022-4537.00126.
- Brewer, M. B. (2007). The importance of being we: Human nature and intergroup relations. *American Psychologist*, 62, 728-738. DOI: 10.1037/0003-066X.62.8.728.
- Brown, R. (2000). Social identity theory: past achievements, current problems and future challenges. *European Journal of Social Psychology*, 30, 745-778. DOI: 10.1002/1099-0992(200011/12).
- Brown, R. P., Wohl, M. J., & Exline, J. J. (2008). Taking up offenses: secondhand forgiveness and group identification, *Personality & Social Psychology Bulletin*, 34, 1406-19. DOI: 10.1177/0146167208321538.
- Campbell, W. K., Bonacci, A. M., Shelton, J., Exline, J. J., & Bushman, B. J. (2004). Psychological entitlement: Interpersonal consequences and validation of a new self-report measure. *Journal of Personality Assessment*, 83, 29–45.
- Cehajic, S., Brown, R., & Castano, E. (2008). Forgive and forget? Antecedents and consequences of intergroup forgiveness in Bosnia and Herzegovina. *Political Psychology*, 29, 351-367. DOI: 10.1111/j.1467-9221.2008.00634.x.
- Cunningham, G. B., & Chelladurai, P. (2004). Affective reactions to cross-functional teams: the impact of size, relative performance, and common ingroup identity. *Group Dynamics*, 8, 83-97, DOI: 10.1037/1089-2699.8.2.83.
- Dovidio, J.F., Gaertner, S.L., & Saguy, T. (2007). Another view of "we": Majority and minority group perspectives on a common ingroup identity. *European Review of Social Psychology*, 18, 296-330.
- Eller, A., & Abrams, D. (2004). Come together: longitudinal comparisons of Pettigrew's reformulated intergroup contact model and the common ingroup identity model in Anglo-French and Mexican-American contexts. *European Journal of Social Psychology*, 34, 229-256. DOI: 10.1002/ejsp.194.
- Erikson, E. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York: Norton.

- Gaertner, S., & Dovidio, J. F. (2000). *Reducing intergroup bias: The common ingroup identity model*. Hove, UK: Psychology Press.
- Gaertner, S. L., Mann, J. A., Dovidio, J. F., Murrell, A. J., & Pomare, M. (1990). How does cooperation reduce intergroup bias? *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 692-704. DOI: 10.1037/0022-3514.59.4.692.
- Gaertner, S. L., Mann, J., Murrell, A., & Dovidio, J. F. (1989). Reducing intergroup bias: The benefits of recategorization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 239-249. DOI: 10.1037/0022-3514.57.2.239.
- Gaertner, S. L., Rust, M. C., Dovidio, J. F., Bachman, B. A., & Anastasio, P. A. (1994). The contact hypothesis: The role of a common ingroup identity on reducing intergroup bias. *Small Group Research*, 25, 224-249. DOI: 10.1177/1046496494252005.
- Golec de Zavala, A., Cichocka, A., & Bilewicz, M. (2013). The paradox of ingroup love: differentiating collective narcissism advances understanding of the relationship between ingroup and outgroup attitudes. *Journal of Personality*. 81, 16-28. DOI: 10.1111/j.1467-6494.2012.00779.x.
- Greenaway, K. H., Quinn, E. A., & Louis, W. R. (2011). Appealing to common humanity increases forgiveness but reduces collective action among victims of historical atrocities. *European Journal of Social Psychology*, 41, 569-573. DOI: 10.1002/ejsp.802.
- Hamber, B. (2007), Forgiveness and reconciliation: paradise lost or pragmatism? *Peace & Conflict*, 13, 115-125, DOI: 10.1080/10781910701226626.
- Hamer, K. (2011). *Volunteers and their social identities*. Paper presented at the XXXIV Annual Meeting of the International Society of Political Psychology. Turcja: Stambuł.
- Hamer, K. (2015). *Predictors of broad social identifications. Research report*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Hamer, K. (w druku). Identification with all humanity and its psychological background. W: M. Klicperova-Baker (red.) *Humanism and democracy across borders of countries and disciplines*, San Diego: Montezuma Publishing, San Diego State University.
- Hamer, K., & Gutowski, J. (2009). Social identifications and pro-social activity in Poland, W: S. Scuzzarello, S., Kinnvall, C., & Monroe, K. (red.) *On behalf of others: the psychology of care in a global world*. (str. 163-183). New York, NY, US: Oxford University Press.
- Hamer K., Penczek M., & Bilewicz M. (2014). *Mutual relationship of national and supranational identifications with forgiveness: lights and shades of national identification*. Paper presented at ISPP annual convention, Rome.

- Hanke, K. (2009). *Victim and perpetrator perspectives in post world war II contexts: Intergroup forgiveness and historical closure in Europe and East Asia*. Nieopublikowana praca doktorska. University of Wellington, Australia.
- Hanke, K., Liu, J. H., Hilton, D. J., Bilewicz, M., Garber, I., Huang, L., Gastardo-Conaco, C. & Wang, F. (2013). When the past haunts the present: Intergroup forgiveness and historical closure in post World War II societies in Asia and in Europe. *International Journal of Intercultural Relations*, 37, 287-301. DOI: 10.1016/j.ijintrel.2012.05.003.
- Hargrave, T. D., & Sells, J. N. (1997). The development of a Forgiveness Scale. *Journal of Marital and Family Therapy*, 23, 41–62. doi: 10.1111/j.1752-0606.1997.tb00230.x
- Hewstone, M., Cairns, E., Voci, A., Hamberger, J., & Niens, U. (2006). Intergroup contact, forgiveness, and experience of “the troubles” in Northern Ireland. *Journal of Social Issues*. 62, 99-120. DOI: 10.1111/j.1540-4560.2006.00441.x.
- Hewstone, M., Cairns, E., Voci, A., McLernon, F., Niens, U., & Noor, M. (2004). Intergroup forgiveness and guilt in Northern Ireland: social psychological dimensions of the troubles? W: N. R. Branscombe & B. Doosje (red.), *Collective Guilt: International Perspectives*. (str. 193-215). Cambridge University Press.
- Hewstone, M., Kenworthy, J., Cairns, E., Tausch, N., Hughes, J., Tam, T., Voci, A., von Hexker, U., & Pinder, C. (2008). Stepping Stones to reconciliation in Northern Ireland: Intergroup Contact, Forgiveness, and Trust. W: A. Nadler, T. Malloy, J. Fisher (red.) *Social Psychology of Intergroup Reconciliation: From Violent Conflict to Peaceful Co-Existence*. (str. 199-226), Oxford University Press.
- Jaspers, K. (1946). *Die Schuldfrage*. Heidelberg: Lambert Schneider.
- Karremans, J. C., Van Lange, P. A. M., & Holland, R.W. (2005). Forgiveness and Its Associations With Prosocial Thinking, Feeling, and Doing Beyond the Relationship With the Offender. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 1315-1326. DOI: 10.1177/0146167205274892.
- Karremans, J. C., Van Lange, P. A. M., Ouwerkerk, J. W., & Kluwer, E. S. (2003). When Forgiving Enhances Psychological Well-Being: The Role of Interpersonal Commitment. *Journal of Personality & Social Psychology*, 84, 1011-1026. DOI: 10.1037/0022-3514.84.5.1011.
- Kelman, H. C. (2001). The role of national identity in conflict resolution: experiences from Israeli–Palestinian problem-solving workshops. W: Ashmore, R. D., Jussim, L., & Wilder, D. (red.) *Social identity, intergroup conflict, and conflict reduction*. (str. 187-212). New York, NY, US: Oxford University Press,.
- Klatt, J. S., & Enright, R. D. (2011). Initial Validation of the Unfolding Forgiveness Process in a Natural Environment. *Counseling and Values*, 56, 25-42. DOI: 10.1002/j.2161-007X.2011.tb01029.x

- Leonard, D., Mackie, D., & Smith, E.R. (2011). Emotional responses to intergroup apology mediate intergroup forgiveness and retribution. *Journal of Experimental Social Psychology* 47, 1198-1206
- Leonard, M.A., Yung, S. M., & Cairns E. (2015). Predicting intergroup forgiveness from in-group identification and collective guilt in adolescent and adult affiliates of a Northern Irish cross-community organization. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 21, 155–167. <http://dx.doi.org/10.1037/pac0000055>
- Levin, S., Sinclair, S., Sidanius, J., & Van Laar, C. (2009). Ethnic and university identities across the college years: a common ingroup identity perspective. *Journal of Social Issues*. 65, 287-306. DOI: 10.1111/j.1540-4560.2009.01601.x.
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and personality*. New York: Harper and Row.
- McCullough, M. E., Fincham, F. D., & Tsang, J.-A. (2003) Forgiveness, forbearance, and time: The temporal unfolding of transgression-related interpersonal motivations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 540-557. DOI: 10.1037/0022-3514.84.3.540.
- McFarland, S. & Hamer, K. (2016). Jak ludobójstwo zostało uznane za zbrodnię: dziedzictwo Rafała Lemkina. *Civitas et Lex*, 2, 69-85.
- McFarland S., & Hornsby, W. (2015). An analysis of five measures of global human identification. *European Journal of Social Psychology*, 45, 806–817. doi: 10.1002/ejsp.2161.
- McFarland, S., & Webb, M. (2003). *Measuring gemeinschaftsgefühl: identification with all humanity*. Paper presented at the International Society of Political Psychology Annual Convention, Lund, Sweden.
- McFarland, S., Webb, M., & Brown, D. (2012). All humanity is my ingroup: a measure and studies of “identification with all humanity”. *Journal of Personality and Social Psychology*. 103, 830-53. DOI: 10.1037/a0028724
- Mellor, D., Bertherton, D., & Firth, I. (2007). Aboriginal and Non-Aboriginal Australia: The dilemma of apologies, forgiveness and reconciliation. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 13, 11-36. DOI: 10.1080/10781910709336766.
- Monroe, K. (1996). *The heart of altruism: Perceptions of a common humanity*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Montiel, C. (2000). Constructive and deconstructive post-conflict forgiveness. *Peace Review*, 12, 95-101. DOI: 10.1080/104026500113872.
- Montiel, C. (2002). Sociopolitical forgiveness. *Peace Review*, 12, 271-277. DOI: 10.1080/1367886022000016811.
- Myers, E., Hewstone, M., & Cairns, E. (2009). Impact of conflict on mental health in Northern Ireland: The mediating role of intergroup forgiveness and collective guilt. *Political Psychology*, 30, 269-290. DOI: 10.1111/j.1467-9221.2008.00691.x

- Myers, Jr. O. E., & Russell, A. (2003). Human identity in relation to wild Black bears: A natural-social ecology of subjective creatures. W: S. Clayton & S. Opatow (red.). *Identity and the natural environment* (str. 67-90). Cambridge, MA: MIT Press
- Noor, M., Brown, R., Gonzalez, J., Manzi, R., & Lewis, C. (2008a). On positive psychological outcomes: What helps groups with a history of conflict to forgive and reconcile with each other? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 819-832. DOI: 10.1177/0146167208315555.
- Noor, M., Brown, R. J., & Prentice, G. (2008b). Precursors and mediators of intergroup reconciliation in Northern Ireland: A new model. *British Journal of Social Psychology*, 47, 481-495. DOI: 10.1348/014466607X238751.
- Noor, M., Brown, R., Taggart, L., Fernandez, A., & Coen, S. (2010). Intergroup identity perceptions and their implications for intergroup forgiveness: The Common Ingroup Identity Model and its efficacy in the field. *The Irish Journal of Psychology*, 31, 151-170. DOI: 10.1080/03033910.2010.10446332.
- Penczek-Zapała, M. (2014). *W cieniu przeszłości: Badania nad winą i przebaczeniem w stosunkach polsko-niemieckich*. Nieopublikowana praca doktorska Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Philpot, C., & Hornsey, M. (2008). What happens when groups say sorry: The effect of intergroup apologies on their recipients. *Personality and Social Psychology Bulletin* 34, 474-487.
- Philpot, C., & Hornsey, M. (2011). Memory for intergroup apologies and its relationship with forgiveness. *European Journal of Social Psychology* 41, 96-106.
- Reese, G., Proch, J., & Finn, C. (2015). Identification With All Humanity: The role of self-definition and self-investment. *European Journal of Social Psychology*, 45, 426-440, DOI: 10.1002/ejsp.2102
- Reicher, S., Cassidy, C., Wolpert, I., Hopkins, N., & Levine, M. (2006). Saving Bulgaria's Jews: an analysis of social identity and the mobilization of social solidarity. *European Journal of Social Psychology*, 36, 49-72. DOI: 10.1002/ejsp.291.
- Rutchick, A. M., & Eccleston, C. P. (2010). Ironic effects of invoking common ingroup identity. *Basic & Applied Social Psychology*, 32, 109-117. DOI: 10.1080/01973531003738353.
- Scobie, E.D., & Scobie, G. E. W. (1998). Damaging events: the perceived need for forgiveness. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 28, 373-403. DOI: 10.1111/1468-5914.00081.
- SimanTov-Nachlieli, I., Shnabel, N., & Halabi, S. (2015). Winning the victim status can open conflicting groups to reconciliation: Evidence from the Israeli-Palestinian Conflict. *European Journal of Social Psychology*, 45, 139-145. doi: 10.1002/ejsp.2091.

- Shnabel, N., Halabi, S., & Noor, M. (2013). Overcoming competitive victimhood and facilitating forgiveness through re-categorization into a common victim or perpetrator identity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49, 867-877. DOI: 10.1016/j.jesp.2013.04.007.
- Skarżyńska, K., & Przybyła, K. (2015). Belief in national victimhood. An effect of collective narcissism, individual self-esteem or in-group situation? *Przegląd Psychologiczny*, 58, 9-30.
- Skarżyńska, K., Przybyła, K., & Wójcik, A. (2012). Grupowa martyrologia: psychologiczne funkcje przekonań o narodowej krzywdzie. *Psychologia Społeczna*, 4, 335-352.
- Solomon, Z., Kotler, M., & Mikulincer, M. (1988). Combat-related posttraumatic stress disorder among second-generation Holocaust survivors: Preliminary findings. *The American Journal of Psychiatry*, 145, 865-868.
- Staub, E. (2006). Reconciliation after Genocide, Mass Killing, or Intractable Conflict: Understanding the Roots of Violence, Psychological Recovery, and Steps toward a General Theory. *Political Psychology*, 27, 867-894. doi: 10.1111/j.1467-9221.2006.00541.x
- Turner, J., Hogg, M., Oakes, P., Reicher, S., & Wetherell, M. (1987) (red.). *Rediscovering the social group: a self-categorization theory*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wigura, K. (2011). *Wina narodów. Przebaczenie jako strategia prowadzenia polityki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wohl, M. J. A., & Branscombe, N. R. (2004). Importance of social categorization for forgiveness and collective guilt assignment for the Holocaust. W: N. R. Branscombe & B. Doosje (red.), *Collective Guilt: International Perspectives* (str. 284-305). Cambridge University Press.
- Wohl, M. J. A., & Branscombe, N. R. (2005). Forgiveness and collective guilt assignment to historical perpetrator groups depend on level of social category inclusiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 288-303. DOI: 10.1037/0022-3514.88.2.288.
- Wohl, M. J. A., & Branscombe, N. R. (2009). Group Threat, Collective Angst, and Ingroup Forgiveness for the War in Iraq. *Political Psychology*, 30, 193-217. DOI: 10.1111/j.1467-9221.2008.00688.x.
- Wohl, M., Hornsey, M., & Bennett, S. (2012). Why group apologies succeed and fail: intergroup forgiveness and the role of primary and secondary emotions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102, 306-322.
- Wohl, M. J. A., Hornsey, M. J. & Philpot, C. R. (2011), A Critical Review of Official Public Apologies: Aims, Pitfalls, and a Staircase Model of Effectiveness. *Social Issues and Policy Review*, 5, 70-100. doi: 10.1111/j.1751-2409.2011.01026.x

- Yehuda, R., Schmeidler, J., Giller, E., Siever, L., & Binder-Brynes, K. (1998). Relationship between posttraumatic stress disorder characteristics of Holocaust survivors and their adult offspring. *The American Journal of Psychiatry* 155, 841-843.
- Zechmeister, J. S., Garcia, S., Romero, C., & Vas, S.N. (2004). Don't apologize unless you mean it: a laboratory investigation of forgiveness and retaliation. *Journal of Social & Clinical Psychology*, 23, 532-564. DOI:10.1521/jscp.23.4.532.40309.
- Zechmeister, J. S., & Romero, C. (2002). Victim and offender accounts of interpersonal conflict: autobiographical narratives of forgiveness and unforgiveness. *Journal of Personality & Social Psychology*, 82, 675-686. DOI: 10.1037//0022-3514.82.4.675.